

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXI

BELGRADE
1990

BALCANICA XXI, Beograd 1990, 1—411.

Никола ТАСИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

ВЕЗЕ ПОДУНАВЉА И ПЕЛАГОНИЈЕ У ЕНЕОЛИТСКОМ ПЕРИОДУ

Интересовање за истраживања културних и хронолошких односа између стилова, група и култура у Подунављу, Источној Србији и оних које су се развијале на југу, у Повадарју, Пелагонији па и јужније све до Тесалије и егејске обале, није ново у археолошкој литератури. Оно је, бар када се тиче раних праисторијских култура, мотивисано жељом за добијање чвршћих ослонаца у решавању хронолошких проблема, јер се сматра да су подаци на југу сигурнији већ самом чињеницом да је реч о областима са вишим степеном културноисторијског развоја. Међутим, културно јединство ових, па чак и ужих регија није током неолитског и енеолитског периода било увек такво да би пружало поуздане податке у том правцу. У неолиту, у време сликане керамике (старчевачког комплекса) то јединство огледало се на целом подручју од Подунавља до налазишта у Повардарју. У винчанској култури јединство се прекида и граница се повлачи према северу до Косова и Јужне Мораве. У енеолиту, везе поново оживљавају тако да се већим делом овог периода могу утврдити прецизни релативно хронолошки односи култура од јужних Карпата на северу до Пелагоније на југу и даље све до егејске Македоније, јужне Тракије и Тесалије. Крајем енеолита везе се поново тање, да би се са косточлачком и вучедолском културом у Подунављу потпуно прекинуле. Први, не баш тако краткотрајан период у енеолиту, у коме су постојали блиски односи између култура севера и југа, био је нарочито у новије време предмет интересовања већег броја истраживача понекад и са различитих полазних позиција. Ми ћемо их овде само поменути и прокоментарисати како бисмо добили могућност ширег увида у појаве које карактеришу једно изразито динамично време у праисторијском периоду у коме се одвијају шири покрети племена и народа, померање култура, гашење старих центара и стварање нових.

Појава тзв. Шнур (Schnur) керамике на простору од Подунавља до Пелагоније и даље до средње Грчке је први значајан елеменат којим се бавио већи број истраживача, почев од В. Милојчића, Р. Romana, М. Гарашанина преко Е. Hanschmann, Б. Јовановића до аутора овог рада.¹ На налазиштима у Пелагонији и Грчкој, како је то већ констатовано, ова појава је несумњиво страни елеменат а везује се за продор степских племена у првој половини енеолитског периода. На налазиштима у Пелагонији она је у једној својој варијанти (најчешће Winkelschnur технике) позната из Шупљевца и Црнобукија.² У Тесалији и егејској Македонији она се помиње са налазишта Argisa Magula, Pavkakia, Kozani, Dikili Tasch и других, и како је то утврдила Е. Hanschmann, могу се издвојити два хоризонта: старији из времена раног тесалског бронзаног доба (FTh I) и млађи који припада крају овог периода (FTh III).³ Посебно су значајни они добро стратифицирани подаци ране фазе из Argissa-Magule, Dikili Tasch-a, Kanalli Köprü (турски део Тракије) као и налази ове керамике из Шупљевца који се временски стављају око 2 500/2 400 године, док би млађи налази одговарали времену око 2 100 године пре н.е.⁴

Продор Schnur керамике према југу захватио је једним делом и наша налазишта у Србији. Позната посуда из Ковилова у источној Србији припада нешто млађем хоризонту (Sofofeni) као што је то случај и са фрагментима украшеним овим орнаментом из Злотске пећине или Кривеља.⁵ У Бугарској на налазишту Езеро ова керамика је нађена у већем броју и добро је стратиграфски одређена (Езеро VII—VI).⁶

Други податак, који се у литератури такође често наводи, односи се на један специфичан предмет од печене земље или злата који се помиње као лангер (Ancker). На њихову појаву на ширем простору од Карпата до Егеја указивао је већи број

¹ V. Milojčić, *Zur Frage der Schnurkeramik in der Griechenland, Germania* 33, 1955, 151 i d.; P. Roman, *Schnurferzierte Keramik SO-Europas*, *Jahresschrift* 58, Halle 1977, 157 i d.; M. Garašanin, *Понтски и степски утицаји у доњем Подунављу и на Балкану на прелазу из неолита у метално доба*, Гласник Земаљског музеја (ГЗМ у даљем) XV—XVI, 1961, и. д.; Е. Hanschmann у: *Der Frühe und Beginnende mittlere Bronzezeit, Argissa-Magula* III, Бон 1976, 231 и д.; Б. Јовановић у: *Праисторија југословенских земаља*, Том III, Сарајево 1979, 414; Н. Тасић, *Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скита*, Београд 1983, 19 и д.

² М. Гарашанин—Д. Симоска, *Контролни ископувања на Шуплевец и некоји проблеми од групата Шуплевец—Бакарно гумно, Macedoniae Acta Archaeologica* 2, 1976, 14 и д.

³ Е. Hanschmann, *Op. cit.*, 233.

⁴ *Ibid.*, 223 и д. Abb. 10 и 11.

⁵ В. Трбуховић—Л. Вуковић, *О хронолошком односу локалитета раног бронзаног доба у Неготинској Крајини*, *Старинар* XVII, 1967, 102, Т. VI.

⁶ *Езеро, ранобронзано селиште*, (група аутора), Софија 1979, 409, Т. 228.

стручњака почев од J. D. Evansa преко В. Милојчића, D. Berciu-a до једне веће студије посвећене овим предметима коју је урадио Н. J. Weisshaar.⁷ Налази из Salcuțe, Govore-Sat, Езера, затим из Злотске пећине, Кривеља и других налазишта припадају крају Salcuța, односно Coțofeni култури, на који начин се уклапају у исти хоризонт као и поменути налази Schnur керамике.⁸

Најзад, трећи елемент који је у литератури доста коришћен а који се сматра типичним примером степске културе јужно од Дунава, представља познати облик каменог скиптра. Његово несумњиво степско порекло доказано је путем аналогија са налазима из јужних области Совјетског Савеза (Терекли Мектеб близу Каспијског језера), затим из Украјине и Доњег Подунавља (Fedeleseni, Salcuța, Касимче). Налази јужно од Дунава припадају углавном ареалу источнобалканске графитиране керамике, заправо самом крају ових култура (Кјулевча—Шумен-Режево код Пловдива, Шуплевец у Пелагонији). У обимној литератури о овој врсти налаза (D. Berciu, М. Гарашанин, Б. Јовановић, V. Dumitrescu, Н. Тасић и др.)⁹ релативно је добро одређено место скиптара како у хронолошком погледу тако и у оквиру општих кретања култура у другој половини енеолитског периода на простору од јужноруских степа до северне Грчке. Скиптри се датирају између 2 300 и 2 100 (по D. Berciu)¹⁰ а повезују се са кретањем „степских пастира“, индоевропског становништва.

Ово су била три често помињана податка која говоре у прилог везама између култура Доњег Подунавља и оних које се развијају јужно од Дунава све до егејске обале. Међутим, за тему овог рада много су значајнији они мање репрезентативни примери, али типични, који говоре о чврстом културном јединству на простору од Олтеније до Пелагоније у енеолитском периоду. Треба указати на неке елементе материјалне културе који су од важности за разумевање ове проблематике: на типове насеља, на облик посуда, поклопаца, тегова и платике. Дакле, на оне елементе који су до сада мало коришћени при одређивању културних и хронолошких односа између Бу-

⁷ Н. J. Weisshaar, *Agäische Tonanker*, Mitteilungen des DAI (Ath. Abteilung) 95, Berlin 1980, 38 и цит. лит.

⁸ Н. Тасић, *Der Jugoslawische Donauraum und Agäa im Eneolithikum*, Archaeologia Iugoslavica XIX, Beograd 1978 (1979), 4 и д.

⁹ О каменим скиптрима упореди основну литературу: D. Berciu, *A Zoomorphic "Sceptre" Discovered in the PR Bulgaria and its Cultural and Chronological Position*, Dacia VI, 1962, 397 i d. Fig. 1—3; М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије*, Београд 1973, 187 и д.; V. Dumitrescu, *Un sceptru de piatră în formă de cap de cal descoperit în Iugoslavia*, Studii si Cercetari de Istoria Veche XIII, 1, 1962, Н. Тодорова, *Камено-медната епоха в Блгаруја*, Софиа 1986, 224 и д. Рис 118—119. Н. Тасић, *Der jugoslawische Donauraum und Agäa...*, 5 и д.

¹⁰ D. Berciu, *A Zoomorphic »Sceptre«...*, 408—409.

бањ-Salcuta културе у Подунављу, источној Србији и на Косову са једне и њој сродне Бакарно-Гумно-Шуплевец (или Црнобуки) културе у Пелагонији са друге стране.¹¹

1. Поред пећинских насеља у Олтенији и источној Србији, у Бубањ-Salcuta култури појављује се први пут тип, условно речено утврбених насеља. D. Berciu помиње да је насеље Piskul Kornișului код Salcutе било „вештачки утврбено“.¹² Елементе утврђивања налазимо и на неким налазиштима у источној Србији. На пример, поред природно безбедног положаја налазишта код Кривеља на једино прилазној страни налазио се сухозид.¹³ Бубањ је такође налазиште које по својим природним одликама спада у утврбена насеља: у питању је стрм, доминантан, тешко приступачан брежуљак погодан за одбрану и осматрања, како истиче М. Гарашанин.¹⁴ Он је сличан положају насеља Бубањ-Salcuta-Криводол комплекса као што су Окол Глава код Софије, Криводол код Враца, Скопско Кале у Македонији. Овде би требало додати још и два насеља која имају овакав карактер. То су Гадимље код Липљана на Косову за које Ј. Глишић сматра да је било утврбено ровом још у енеолитском времену и најзад Шуплевец у Пелагонији који припада истом типу насеља, као и поменута налазишта у Србији, Бугарској и Румунији.¹⁵ Наравно, у Пелагонији, сходно традицији још из неолитског периода, појављују се „Tell“ насеља (гумбе) што је карактеристика јужних области не само Бубањ-Salcuta-Криводол комплекса већ и шире неолита и енеолита Тракије и егејске Македоније.

2. У керамици, посебно код облика судова, постоји читав низ истих или сличних форми које се често појављују на налазиштима у Подунављу али и у Македонији, посебно на пелагонијским насељима. Овде бисмо, из доста широког репертоара навели облик зделе са унутра повијеним ободом у разним варијантама (са дршкама или брадавицама на прелазу у доњи конус), затим здела са задебљалим ободом, пехара на

¹¹ За термин ове културе и за податке о њој упоредити: М. Гарашанин, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 39. Bericht der RGK 1958, 118—120; М. Гарашанин—Д. Симоска, *Macedoniae Acta Archaeologica* 2, 1976, 9 и д.; Д. Симоска—Б. Китаноски—Ј. Тодоровић, *Населбата Црнобуки*, *Macedoniae Acta Archaeologica* 2, 1976, 43 и д.

¹² D. Berciu, *Contributii la problemele neoliticului in Romina in lumina noilor cercetări*, Bucarest 1961, 564—565, Fig. 24.

¹³ Н. Тасић, *Насеља бакарног доба у источној Србији*, Зборник радова Музеја рударства и металургије 2, 1982, 23.

¹⁴ М. Гарашанин у: *Бубањ, Велика Хумска чука*, Каталог изложбе, Ниш 1983, 11, сл. 1; *Исти, Праисторија на тлу СР Србије*, 1973, 168.

¹⁵ Резултати са ископавања на Гадимљу код Липљана (Ј. Глишић) која располажу врло добром документацијом и богатим налазима сликане и графитиране керамике, пластике и сл., нису публиковани. Материјал се налази у Музеју Косова у Приштини. Захваљујем др Јовану Глишићу на могућности да се са њима упознам.

нози или посуда са две наспрамне дршке које иду у групу „кантарос“ пехара. Ови облици су у Македонији чести у енеолитском слоју тумбе Црнобуки и на налазишту код Шупљевца.¹⁶ Не мање значајне су технике и мотиви украшавања на посудама у оквиру Бубањ-Salcuța комплекса и енеолитских налазишта у Пелагонији. Поред плитких канелура које се налазе на зделама са унутра повијеним ободом, овде се може навести и украшавање глачањем, сликањем или графитним тракама. Ова специфична и доста распрострањена техника појављује се у рањом енеолиту као једна од основних стилских, културних и хронолошких одредница. Она се појављује нарочито често у Salcuța II-a с фази (подели по D. Bergiu), затим у Бубњу (Бубањ Ia по М. Гарашанину), на налазиштима у Бугарској која припадају Гумелница-Караново VI култури и на налазиштима у егејској Тракији, Македонији, Тесалији (Sitagroi, Dikili Tasch, Argissa Magula и др.). У Пелагонији се налази, мада ређе, на поменутим тумбама код Битоља (Црнобуки), затим на Бакарном гмну и другим налазиштима. За источну Србију карактеристично је да се сликана керамика, на пример, појављује у Злотској пећини док на суседном налазишту, Криводол типа, код Кривеља графитирана керамика у потпуности недостаје што би могло да буде и један од елемената за финија хронолошка разматрања.¹⁷ Сличан је однос између Црнобукија и Шупљевца. Сликана и графитирана керамика је доста честа на тумби Црнобуки а недостаје (сем неколико бело сликаних фрагмената) на Шупљевцу. Сличне податке можемо добити и посматрањем стратиграфије и садржаја културног слоја на Баларном гмну. У слојевима Ia-b, и II који би по, Б. Китановском, одговарали Црнобуки групи, налази се сликана и графитирана керамика, док она у слоју III недостаје.¹⁸ Наравно, преурањено је, пре публиковања материјала, у целини доносити дефинитивне закључке. Ипак, чини се, аналогно ситуацији у источној Србији и Олтенији, да се сликана и графитирана керамика појављује у фази пуног процвата Бубањ-Salcuța културе а да касније долази до осиромашења и њеног потпуног ишчезавања.

3. На везе између енеолитских насеља у Подунављу, источној Србији, Косову и Пелагонији упућују још и неки други елементи из круга керамичких налаза, од којих би овде посебно навели поклопце са равно засеченим теменом, затим тегове (прекладе) и облике антропоморфних фигурина. Код тегова су посебно значајни они издуженог облика који се на кра-

¹⁶ Д. Симоска—Б. Китаноски—Ј. Тодоровић, *Op cit.*, Т. X, 2, 3; М. Гарашанин—Д. Симоска, *Op. cit.*, Т. VI, 21.

¹⁷ Н. Тасић у: *Праисторија југословенских земаља*, III, Сарајево 1979, 97; Исти, Зборник Музеја рударства и металургије 2, Бор 1982, 27.

¹⁸ В. Китановски, *Bakarno gumno à Cepigovo près de Prilep, Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie*, Beograd 1971, 139—140.

јевима повијају нагоре и на којима се налазе хоризонталне рупе. Овакви тегови су на десетине нађени у једној јами крај огњишта у Salcuți (јама 4) коју D. Vergiu ставља у фазу III ове групе.¹⁹ Међутим, они су подједнако чести и у јамама које припадају нешто ранијем времену Salcuța II фази. На подручју Македоније ови тегови су познати са Скопског калеа и Шупљевца, где је посебно на овом другом налазишту један тег потпуно идентичан и по облику и по величини налазима из Salcuțe.²⁰

Најзад, нешто ћемо се дуже задржати на појави антропоморфне пластике на налазиштима Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса и у Пелагонији, који су од значаја за утврђивање одређених релативно-хронолошких релација између северних и јужних области овог културног комплекса. У основи је могуће по својим узорима издвојити три типа теракота: прву групу чине они које се развијају под јаким утицајем винчанске традиције, другу, које би могли да повежемо Gumelnita-Караново VI културним кругом и трећу, која би припадала самом крају енеолитског периода а повезује се са утицајима из Доњег Подунавља, Чернавода III и баденске културе. У прву групу спадају неки налази из источне Србије (Ковилово, Злотска пећина) и једна теракота из Шупљевца.²¹ Другу групу, чије узоре треба тражити источно, на налазиштима Gumelnita културе, чине налази из Кривеља, Гадимља и Црнобукија. Овде се разликују два типа теракота: први је стојећа фигура из Кривеља која је украшена на плутејима спиралом у техници канелуре, како се то врло често налази на пластици у Gumelnita-Караново VI култури, где се она јавља и у сликаној техници;²² други тип, посебно карактеристичних теракота, чине фигуре рабене у реалистичном стилу али са главом без назначеног лица, која се купасто завршава. Оне су често у полуседећем ставу.²³ У Гадимљу је нпр. Ј. Глишић нашао једну серију ових фигурина (на поду једне куће), врло блиских налазима из Црнобукија и једној потпуно очуваној седећој фигури из Прилепа која се погрешно, према Ј. Корошцу, ставља у Породин групу.²⁴ Аналогија за овај тип идола налазимо у већем броју на налазиштима у Бугарској, где би на овом месту посебно истакли „култни ансамбл“ из Овчарова.²⁵ Много је сложенији проблем трећег типа теракота

¹⁹ D. Vergiu, *Contributii...*, 237 и д. Fig. 76—79; Н. Тасић у: *Праисторија југословенских земаља III*, са. 3/16.

²⁰ М. Гарашанин—Д. Симоска, *Op. cit.*, 20.

²¹ *Праисторија југословенских земаља III*, Т. XIII, 2, 6, 8.

²² Н. Тасић, *Зборник Музеја рударства и металургије 2*, 1982, Т. III, 2: Т. IV, 1, 2.

²³ *Праисторија југословенских земаља III*, Т. XIII, 4; М. Garašanin, 39. *Bericht RGK*, 1958, 119 Abb. 24: *Taf.* 25/1.

²⁴ Ј. Корошец, *Гласник музејско-конзерваторског друштва НРМ 1*, 1954, са. 1; М. М. Garašanin, 39. *Bericht RGK*, 1958, 116 Abb. 24.

²⁵ Н. Тодорова, *Камено-медната епоха в Блгарија*, Софија 1986, 204 и д. Рис. 112 Таб. 122.

који илуструју пљоснате фигурине, са рупом за убацивање главе (Kopfflosidole). Оне се јављају на налазишту код Црнобукија и представљају, уз налазе из Maliga, најјужнију појаву у оквиру Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса.²⁶ У Подунављу идоли овог типа припадају нешто млађем времену, Чернавода III и раној фази баденске културе. За тумачење проблема настанка овог облика у енеолитској пластици посебно су значајни налази из Чернавode (Dealul Sofia) које D. Berciu заједно са осталим керамичким материјалом ставља у Чернавода културу.²⁷ Карактеристично је да са овог налазишта потичу два типа идола: један који стилски одговара групи полуседећих идола са стилизованом главом која се купасто завршава и припада сигурно Бубањ-Salcuța-Криводол и Gumelnita-Караново VI хоризонту. Са друге стране, у истој техници рађен је и један пљоснати идол без главе типа Kopfflossidole (са рупом за углављивање главе) који припада Чернавода III и раној баденској култури. По свој прилици, на овом налазишту имамо паралелну употребу оба типа теракота од којих ће ову другу прихватити носиоци баденске културе.²⁸ Налази Kopfflossidola из Црнобукија припадају најранијој фази, времену када се, како то уосталом показује и стратиграфија овог налазишта, паралелно израђују и полуседеће теракоте са купастом главом и теракоте са рупом за углављивање главе. У основи идејног концепта ова два типа теракота имају доста заједничког: напредно стављање, углављивање главе и моделовање главе без назнаке лица потичу из истог схватања о приказивању божанства које нема свој одређени лик, где се лице не представља, насупрот реалистичном моделовању осталог дела тела (пластичне груди, урезани троуглови, ингвиналне линије и сл.).

*

На наведеним примерима показано је да су између подунавских култура са једне и енеолитских култура Пелагоније са друге стране постојале чврсте комуникације. У време Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса велики део Македоније, укључујући и налазишта у Пелагонији, ове области припадају једном културном кругу. Међутим, ако бисмо желели да дамо тачнији релативно-хронолошки однос ових појава, унутар једног културног комплекса потребно је најпре утврдити њихове интерне фазе развоја а затим их упоређивати између себе. За

²⁶ M. Garašanin, 39. Bericht RGK, 1958, Taf. 25, 2; M. Гарашанин—Д. Симока, *Op. cit.*

²⁷ D. Berciu—S. Morintz—P. Roman, *Săpăturile de la Cernavoda, Materiale și cercetari arheologice VI*, 1959, 95 i d. Fig. 2/4; V. Dumitrescu, *New Statuette od Thessalian Type discovered at Gumelnita, Dacia IV*, 1960, 448, Fig. 2/7.

²⁸ N. Tasić, *Die Idole der Baden-Kultur in Vinča*, *Archaeologia Iugoslavica XX—XXI*, 1980—1981, 27 и д. Abb. 1—3.

источну Србију могле би да се прихвате следеће констатације:
 1. У источној Србији, долини Нишаве и на Косову нису откривена насеља са материјалом најраније фазе Salcuța културе, Salcuța I, по D. Vergiu. Из овога би се могао извући закључак да је бубањска група млађа од најстарије фазе Salcuța културе у Румунији.²⁹

2. Слојеви из Бубња и Злотске пећине са Salcuța материјалом одговарали би времену пуног развоја ове културе, периоду IIa-c а можда и III, поделе D. Vergiu-a.

3. На налазиштима јужно од Дунава, сем појединачних налаза, није откривен материјал који би припадао Salcuța IV хоризонту. Овде бисмо морали бити опрезни према издвајању ове фазе од стране D. Vergiu-a на румунским налазиштима. Наиме, овај слој у Salcuți је доста измешан са материјалом који не припада Salcuța већ пре Coțofeni култури. Поред тога, посебно су мађарски археолози изразили сумњу да би тзв. Scheibenhensckel хоризонт (Salcuța IVa) припадао овој култури. У новије време он се све јасније издваја као једна доста распрострањена појава на простору од Карпата до Алпа и Чехословачке на северу која је везана за Hunyadi-Бајска културу.³⁰ На овај начин бисмо елиминисали фазу IV Salcuța културе из њеног културноисторијског развоја. Она би стога у Румунији имала три развојне фазе а у источној Србији две, од којих је једна са графитираном керамиком (Бубањ, Злотска пећина) а друга, на којој овај материјал недостаје (Кривељ-Ковилово).

4. У Пелагонији се такође могу издвојити два хоризонта у оквиру Шуплевец-Бакарно гумно културе као дела великог Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса. М. Гарашанин је то протумачио последицом „продирања индоевропских сточара од руских степа долином Дунава“ према југу. Он издваја два таква таласа у Пелагонији: први, који представља групу Шуплевец-Бакарно гумно (Maliq II Rakhtani) и други, који одговара времену Argemopoloi grupe (хоризонт Бубањ-Хум III, Езеро, Maliq III).³¹ Стратиграфија Бакарног гумна, Шуплевца и Црнобукија са једне стране и Хисара и Гадимља са друге, била би потврда постојања две фазе у развоју Шуплевец-Бакарно гумно културе. Црнобуки (стратум I, II), на пример, на основу обиља сликане и графитиране керамике, појаве плитких тањира са задебљалим ободом и на основу упоредне стратиграфије Црнобуки-Бакарно гумно, припадао би старијој, док би стратум III припадао млађој фази ове културе. Стратум IV, пак, излази из оквира еволуције ове културе и припада бронзаном добу. Шеплевец би,

²⁹ М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије*, 190 и д. (табела на стр. 191).

³⁰ *Праисторија југословенских земаља III*, 129 и д.

³¹ М. Гарашанин, *Некои проблеми на македонската праисторија*, *Macedoniae Acta Archaeologica I*, Прилеп 1975, 12—13.

са друге стране, делом био паралелан са Црнобуки (стратум II) али и нешто млађи. На ово упућује пре свега ретка појава сликане и графитиране керамике а затим и појава већег броја елемената „степског порекла“ — Шнур керамика и камени скиптар. Посматрано на ширем простору, већина од ових степских елемената (Шнур, Анкер привесци, скиптар) припадали би времену краја Шуплевец-Бакарно гумно културе, односно комплексу Бубањ-Salcuța-Krivodol. То је време формирања Чернавода III, затим и Cotofeni културе у источним, а баденске културе у западним деловима карпатско-подунавске зоне. Налази у Грчкој би потврђивали да „степски елементи“ падају у време почетка бронзаног доба Тесалије и Македоније и могу се најраније ставити у Rakhmani I — Kritsana I хоризонт. На ово упућују налази из Dikili Tash-a, Argissa-Magule, Pevkakie, Agaia Mamas, Sitagroe итд.

У оквиру једног кратког резимеа издвојићемо три хоризонта у развоју енеолитских култура на простору од Карпата на северу до Тесалије и егејске Македоније на југу:

- I Salcuța IIa-c — Бубањ Ia (Злот) — Гадимље I (Хисар Ia) — Бакарно гумно I (Црнобуки I—II стратум) — Dikili Tash.
- II Salcuța III — Кривељ — Хисар Ib — Бакарно гумно II (Шуплевец, Црнобуки III) — Rakhmani I — Kritsana I.
- IV Чернавода III/Cotofeni I — Бубањ Ib — Хисар IIa — Црнобуки IV (Карамани III/IV) — Armenohori.

3. март 1990.

CONNECTIONS BETWEEN THE DANUBE BASIN AND PELAGONIA IN THE ENEOLITHIC PERIOD

The mutual connections between the Danube Basin and southern parts all the way to Pelagonia and the Aegean coast, have not always been the same in Prehistoric times. Sometimes they were stable, when cultures were composed of one cultural complex (e.g. the Neolithic painted ceramics — (Starcevo, Anzabegovo, Zelenikovo types), subsequently they were severed (the Vinca culture), only to reestablish unity in style and culture in the Eneolithic Period. This was particularly manifest when the "Eastern Balkan graphitized ceramics" flourished in the age of the Bujanj—Salcuta—Krivodol culture on the one hand, and Gumelnica—Kodza—dermen and Dikili Tash on the other. The topic of this paper exhibits interest only in the relations between the Bujanj—Salcuta group in the Danube Basin, Eastern Serbia, in Kosovo and Metohia, and the Pelagonian Eneolithic settlements. Moving southward, from the Romanian and Serbian Danube Basin, down the valley of the Nisava river through Kosovo and the ravines of Skoplje to Pelagonia, the following relatively chronological and culturally historical relations were obtained:

1. In Eastern Serbia, the valley of the Nisava and in Kosovo, settlements with materials dating from the earliest phase of the Salcuta culture, Salcuta I according to D. Berciu, were not discovered. One could

thus conclude that the Bubanj group is younger than the oldest phase of the Salcuta culture in Romania.

2. Layers from Bubanj and the Zlot cave with the Salcuta material would correspond to the time of the time of the culture's full development, the IIa-c, perhaps even the III, division by D. Berciu.

3. On sights south of the Danube, excepting individual finds, no material belonging to the Salcuta IV horizon was discovered. We should express reservation to the manner in which D. Berciu divided this phase on Romanian sights. Namely, this layer in Salcuta is considerably admixed with material that does not belong to the Salcuta but the Cotofeni culture. Aside to this, Hungarian archeologists doubt that the so-called Scheibenhenckel horizon (Salcuta IVa) belonged to this culture. In more recent times it appears more clearly as a considerably widespread phenomena on expanses stretching from the Carpathians to the Alps and Czechoslovakia to the north in connection with the Hunyadi—Vajska culture. We would thus eliminate the IV Salcuta culture phase from its cultural and historical development. It would then consist of three phases of development in Romania and two in Serbia, one of which is with the graphitic ceramics (Bubanj, Zlot cave) and the other where the material is missing (Krivelj—Kovilovo).

4. Two horizons can also be singled out in Pelagonia within the Suplevac—Bakarno threshing culture as part of the large Bubanj—Salcuta—Krivodol complex. M. Garasanin interpreted it as cosequential to the "penetration of Indo-European cattle-breeders from the Russian steppes along the Danube valley" southward. He singled out two such waves in Pelagonia: the first represented the Suplevac—Bakarno threshing (Maliq II, Rahkmani) and the other corresponds to the times of the Armenohori group (horizon Bubanj—Hum III, Ezero, Maliq III). The stratigraphy of the Bakarno threshing, Suplevac and Crnobukija on the one hand and Hisar and Godimlja on the other, would confirm the existence of two phases in the development of the Suplevac—Bakarno threshing culture. Crnobuki (strata I, II) for instance, based on the abundance of painted and graphitic ceramics, the appearance of dinner plates with thicker rims and according to a comparative stratigraphy of the Crnobuki—Bakarno threshing would belong to an older phase of this culture, whereas stratum III would belong to a younger one. Stratum IV, however, egresses the evolutive framework of this culture and belongs to the Bronze Age. Suplevac is, on the other, hand, partly parallel to Crnobuki (stratum II) but somewhat younger. A rare appearance of painted and graphitic ceramics leads to this conclusion, and the appearance of a larger number of elements of the "steppe origin" — Snur ceramics and the stone scepter. Observed on a wider area, most of these steppe elements (Snur, Anker charms, scepter) would belong to the end of the Suplevac—Bakarno threshing culture, i. e. the Bubanj—Salcuta—Krivodol complex. The Cernavoda III and subsequently the Cotofeni cultures in the eastern, and Baden cultures in the western parts of the Carpathian — Danube Basin zone were formed at the time. Finds in Greece would confirm that the "steppe elements" belong to the beginning of the Bronze Age of Thessaly and Macedonia and could be placed the earliest in Rahkmani I — Kritsana I horizon. Finds from Dikili Tash, Argissa-Magule, Pevkatie, Agaia Mamas, Sitagroe etc.

In the framework of a short summary we will set aside three horizons in the development of the Eneolithic cultures on the expanses stretching from the Carpathians on the north to Thessaly and Aegean Macedonia to the south:

1. Salcuta IIa-c — Bubanj Ia (Zlot) — Gadimlje I (Hisar Ia) — Bakarno threshing I (Crnobuki I—II stratum) — Dikili Tash
2. Salcuta III Krivelj — Hisar Ib — Bakarno threshing II (Suplevac, Crnobuki III) — Rachmani I — Kritsana I
3. Cernavoda III/Cotofeni I — Bubanj Ib Hisar IIa — Crnobuki IV (Karamani III/IV) — Armenohori